Karmenu Vassallo: Il-Lirika tat-Turment Eżistenzjali

Oliver Friggieri

Daħla: it-tilwim mal-limitu

Meta f'April 1983 ħareġ fl-Italja l-ktieb tiegħi *L'esperjenza leopardiana di un poeta maltese: Karmenu Vassallo*, u jien mort id-dar għand il-poeta biex nippreżentalu l-ewwel kopja, sibtu mixħut fis-sodda, kif kont nafu minn xi żmien qabel, imnikket u ferħan, għajjien fiżikament u ħaj għal kollox mentalment. Għannaqni miegħu bid-dmugħ f'għajnejh u rringrazzjani għal mitt darba għaliex qatt ma basar li l-wegħda li kont għamiltlu madwar għoxrin sena qabel kont se nasal biex inwettaqha. Qalleb il-ktieb u reġa' qallbu u bħallikieku ried jaqrah kollu quddiemi, iżda jien aktar xtaqt li nagħtih il-ktieb, narah jifraħ bih, u mbagħad nibdew nitħaddtu fit-tul bħas-soltu. Meta xahar wara ġie Malta l-editur tal-ktieb biex jassisti għall-programm mużiko-letterarju li kien organizzat għall-okkażjoni tal-preżentazzjoni tal-ktieb fit-teatru ta' l-Università, jien stedint lill-poeta biex ikun preżenti, u hu, mill-ġdid, bid-dmugħ f'għajnejh, karab u qalli: "Ma nistax, ibni, ma nistax, arani kif jien fis-sodda, ma nistax, irrid niġi u ma nistax, ma nistax ..." U baqa' jtenni l-frażi, sodisfatt ħafna bil-ktieb daqskemm imnikket.

"Irrid u ma nistax" hi, fil-fatt, il-frażi ewlenija tal-poeżija tiegħu kollha, il-muftieħ ta' l-ispirazzjoni li wasslitu biex jikteb il-lirika li tikkaratterizzah l-aktar fil-ġrajja tal-poeżija Maltija. Hi l-emblema tal-viżjoni kollha tiegħu li taf in-nisel storiku tagħha fil-poeta l-kbir tan-niket, Ġobb, u mbagħad fil-poeta romantiku Ewropew ewlieni li rabatha mat-tiġrib persunali tiegħu, Leopardi, il-mudell uman, poetiku li miegħu Karmenu Vassallo żvolġa ħbiberija spiritwali profonda għaliex lemaħ fih sieħeb ideali tan-niket li hu nnifsu għadda minnu. Il-qrubija bejn iż-żewġ poeti hi aspett importanti ħafna fl-istorja poetika Maltija għaliex turi li wieħed mill-aħjar ilħna poetiċi Maltin xeħet ħarstu sa minn kmieni fuq wieħed mill-protagonisti tar-romantiċiżmu Ewropew u fittex fih il-punti tal-kuntatt daqskemm il-punti li jbegħduh bil-qima minnu. Fi ħdan dawn iż-żewġ punti

estremi, il-qrubija u d-distanza, tinbet il-personalità kollha ta' Vassallo, poeta tan-niket personali li mbagħad issarraf gradatament f'sustanza lirika billi kiseb ix-xejriet ta' kelma universali fuq umanità sħiħa. Mill-għeluq tat-tiġrib intimu, mill-kitba fidila tad-djarju individwali, mill-kenn f'għamla ta' konfessjonaliżmu li jitlob il-mogħdrija, Vassallo għadda b'pass meqjus biex, mhux biss silet il-punti tar-riferiment għall-bażi tal-viżjoni persunali tal-ħajja, iżda wkoll applika din il-viżjoni għan-nisel uman kollu. Fuq din il-medda ta' universalità jistrieħ is-siwi estetiku kollu ta' Vassallo, storikament leopardjan aktar milli hu nnifsu seta' jifhem (u dan hu wieħed mid-dmirijiet xjentifici tal-kritika: li tirrivela l-identità tal-poeta lill-poeta nnifsu, li tispiċċa biex tkun eżiġenzi tal-persuna, rivelazzjoni tal-persuna vera lill-persuna nnifisha), essenzjalment kuxjenza oriġinali li tħaddan daqskemm tegħleb il-limiti tal-punt tar-riferiment storiku. Il-kritika komparata, wara kollox, għandha din ix-xeħta li tikxef l-għeruq biex imbagħad tidher aħjar fil-verità tagħha s-siġra personali stess.

Fir-riflessjonijiet li ġejjin se nagħti biss ftit indikazzjonijiet tax-xejriet ewlenin li jwasslu l-personalità kumplessa, mimlija kuntrasti ġewwiena, ta' Vassallo, li bejniethom, imbagħad, isawru individwalità li ftit li xejn issib punti ta' qbil ma' persunaġġi poetiċi Maltin oħrajn. Is-sisien ta' din il-personalità huma l-esperjenza personali, it-tħejjija kulturali, u qabel xejn filosofika (aspett aktarx rari fil-bijografija ta' diversi persunaġġi oħra), u fuq kollox il-ħjut li bihom Vassallo jiġbed lejh spiritwalitajiet poetiċi oħrajn daqskemm bihom, billi bħallikieku jaqtagħhom jew iħollhom, jitbiegħed biex fl-aħħarnett isib lilu nnifsu fil-verità partikulari li tagħżlu mill-bqija, anki mill-mudell u mill-imgħallem spiritwali u letterarju tiegħu.

Xejriet ewlenin tal-poetika

In-nisel tal-poetika ta' Vassallo jinsab fit-tradizzjoni klassika, jew aħjar fil-fil pedagoġiku tagħha, meħud direttament mill-wirt umanistiku-orazjan li f'Malta sab xorti kbira sa minn żmien il-Kavallieri u mbagħad sa żmien il-bidu tar-romantiċiżmu storiku (Ciantar, Testaferrata Viani, Rigord u oħrajn). F'dan id-dawl tiftiehem il-qrubija li Vassallo jsib bejn is-sabiħ, il-veru u l-utli, ilkoll aspetti mseddqin minn Manzoni iżda li l-poeta jassimila fid-dawl tat-tradizzjoni li sabet l-akbar xorti fil-kultura tal-gżira. Iż-żwieġ bejn id-*dilectare* u l-*prodesse*, għalhekk, huwa ċentrali fil-poetika tiegħu kollha; fuq naħa, jorbtu ma' l-imgħoddi l-aktar importanti tat-tradizzjoni Ewropea li mill-Griegi tasal sas-seklu dsatax Ġermaniż, Franċiż u Taljan; fuq in-naħa l-oħra, iressqu lejn is-sħab ideali tiegħu tas-seklu dsatax li, waqt li ħaduha kontra l-klassiċiżmu, siltu minnu kull nukleu li kellu fih il-qawwa ta' l-adattament u tat-tiġdid, is-saħħa ta' l-applikazzjoni għal qagħda storiku u kulturali differenti

u ġdida fil-qofol kontinġenti tagħha. Fl-għalqa tat-taħlit tal-ġdid mal-qadim, ta' kulma hu romantikament oriġinali ma' kulma hu klassikament arketipiku u bħallikieku dejjiemi u ogħla mit-tibdil taż-żmien, Vassallo jinserixxi ruħu biex isawwar viżjoni li ma tbiegħdu b'ebda mod mill-fehmiet u mill-attitudnijiet poetiċi l-aktar validi tat-tradizzjonali kontinentali. Ftit eżempji jistgħu jkunu biżżejjed biex iseddqu dawn il-konklużjonijiet.

Għal Vassallo hemm rabta bejn l-għaref u l-letterat. Ir-relazzjoni li hemm bejn ix-xjenza u l-letteratura, bejn il-forma u l-kontenut, bejn il-veru, is-sabiħ, l-utli u t-tajjeb, tispjega r-rabta sostanzjali li hemm bejn l-artist u l-għaref, bħallikieku hi xbieha tar-rabta bejn ir-ruħ u l-ġisem. Hemm divorzju li ma jistax iseħħ bejn ix-xjenza u l-letteratura, jekk it-tnejn iridu jsibu l-milja tagħhom; u dan ikun divorzju kontra n-natura. Dmir il-letteratura, mela, hu li tqajjem fil-bniedem, bis-saħħa tal-pjaċir, ir-rieda tiegħu biex jilħaq il-livell tad-dinjità morali, ċivili u kulturali. Il-letteratura hi l-emanazzjoni, bħallikieku ħarġa 'l barra, f'termini Plotinjani, taċ-ċiviltà.

Il-kunċett tal-poeżija ta' Vassallo hu kollu kemm hu sagru, imfisser f'lingwaġġ morali, waqt li l-poeta hu definit skond ix-xejriet psikoloġiċi li jagħmluh bniedem differenti, mitwieled u mrawwem min-natura tiegħu bħala xi ħadd li jogħla 'l fuq mill-oħrajn, u jifhem fil-ħwejjeġ is-sens moħbi li l-intwizzjoni poetika biss tista' tikxef. Għalhekk, waqt li Vassallo jisħaq fuq il-ħtieġa li l-poeta jħejji ruħu kulturalment u spiritwalment, u fuq il-ħtieġa l-oħra li l-prodott aħħari jkun ir-riżultat ta' elaborazzjoni mirquma tal-ħsieb u tas-sentiment, huwa jisħaq ukoll fuq il-kunċett tal-poeta bħala bniedem passiv, ir-riċevitur ta' għotja divina. Is-solitudni tal-poeta, mela, għandha mill-inqas żewġ raġunijiet li jfissruha: waħda hi naturali (għaliex il-poeta hu minnu nnifsu ħlejqa differenti mill-bqija) u l-oħra hi storika (għaliex din id-differenza twasslu biex ma jinserixxix ruħu sewwa fl-ambjent soċjali). Fil-ġrajja personali ta' Vassallo, iż-żewġ xejriet jiltaqgħu flimkien biex jinsġu, donnhom skond funżjoni ta' kawża u effett, personalità waħda u sħiħa: in-natura mitwielda u l-istorja mġarrba huma bħallikieku l-universali u l-partikulari mqegħdin fi kwadru wieħed.

It-tbatija bħala l-għerq ta' l-ispirazzjoni, l-għemil poetiku bħala l-għajn tal-faraġ: minn dan il-paradoss, jiġifieri mit-tlaqqigħ tas-sabiħ u ta' l-ikreh, titnissel il-lirika li daqskemm hi dokument ta' diqa hi wkoll sublimazzjoni hienja tagħha. Il-poeżija nnifisha hi turment, imfisser fi kliem xieraq, maħruġ mill-qiegħ tar-ruħ, imsarraf fl-aħħarnett f'oġġett li jrodd il-pjaċir. Il-kontenut u l-forma, it-tiġrib u l-poeżija miktuba rispettivament, għalhekk, isawru entità waħda, imqar jekk Vassallo, poeta li jirrifletti fuq il-poeżija, jagħżel minn xulxin liż-żewġ komponenti li fil-kritika moderna m'humiex għajr żewġ astrazzjonijiet li m'għandhom ebda verità li sseddaqhom 'il barra mill-qasam tat-teorija.

Ir-rabta bejn it-tiġrib u l-esperjenza personali hi rabta ta' kawża u effett; il-poeta l-awtobijografija, imqar jekk din tispiċċa biex tikber f'bijografija

kosmika, fi storja ta' nisel uman sħiħ bit-tifsira universali li tikseb aktar ma titbiegħed, bħala prodott aħħari, mill-ispunti tal-bidu. L-għeluq solenni tal-ħajja poetika hu l-immortalità storika; il-poeta ma jixxejjinx bil-mewt fiżika, iżda jibda jgħix ħajja ġdida wara mewtu.

Il-poeżija u ċ-ċaħda tal-ħajja

Aspett ewlieni tal-prattika poetika ta' Vassallo hu ċ-ċaħda tal-ħajja, ċaħda li ssib il-wetqa tagħha fil-poeżija stess, fil-kitba li tbiddel f'sabiħ, skond kunċetti msemmija diġà, dak kollu li hu ikreh fuq il-livell esperjenzjali. L-għeruq ta' din il-viżjoni jinsabu fit-tiġrib ta' tfulitu u ta' żgħożitu li, flimkien mal-kontenut teoloġiku, filosofiku u letterarju li rċieva, huma l-punti tar-riferiment li dawluh tul il-mixja umana u poetika kollha. Ir-rappreżentazzjoni pessimistika ta' l-eżistenza, madankollu, għandha sisien reliġjużi wkoll. Bħal bosta awturi romantiċi oħra,Vassallo jżur it-tradizzjoni biblika anki b'lenti mxarrba bid-dmugħ. Imqar jekk jibqa' mbiegħed mill-kunċett Leopardjan tan-natura qerrieda, u mill-influss ta' edukazzjoni kollha kemm hi sensistika li qajla sabet xorti fil-kultura Maltija (ladarba l-għeruq oriġinali tagħha m'humiex Taljani, imqar jekk għaddew minn filtri Taljani u waslu fostna għajjiena, nieqsa mis-saħħa tipika tagħhom, kif nafuhom fir-razzjonaliżmu Franċiż u fl-empiriċiżmu Ingliż), f'Vassallo hemm xorta waħda d-dispożizzjoni tar-razzjonalista li jrid jistħarreġ bl-għodod tar-raġuni weħidha, waqt li l-kriżi titnissel meta dawn l-għodod jissieħbu mat-twemmin fundamentali tiegħu, li ma jistax jilqa' l-limiti dojoq tar-raġuni waqt li xorta waħda jinkludi x-xewqat li jġarrab il-moħħ għal tifsira sħiħa u organika ta' l-essri. Il-mistoqsijiet, l-affermazzjonijiet, l-esklamazzjonijiet, il-waqtiet nostalġiċi, id-dubitazzjoni, il-kumplessi ta' ruħ ippersegwitata minnha nnifisha daqskemm mill-qawwiet kbar tan-natura: dawn huma lkoll komponenti li jibnu personalità waħda, kumplessa u kuntrastanti, għanja fiha nnifisha, imnikkta fuq il-livell ta' l-istħarriġ daskemm hienja, paradossalment, li dan in-niket għandu l-ankra tal-ħelsien fil-poeżija.

Madankollu, il-viżjoni ta' umanità li tbati sikwit il-livell ta' l-università, u l-lingwa hi kategorika:

> Frugħa fuq rasi u taħt riġlejja; frugħa
> fil-ħsieb u fix-xewqat, fil-ferħ u d-dmugħ...
>
> Ix-xejn kollox illum; u f'baħħ il-għera
> jaraw ulied id-dlam ġidhom miżrugħ
> (...)
> X'ħajja din tagħna! X'ħajja din!
>
> (*Lit-Tfajla ta' Mħabbti*, vv. 13–16, 21)

M'hawn xejn biex tifraħ.

(*Il-biżà Tiegħi*, v. 13)

Kollox frugħa.

(*Il-biżà Tiegħi*, v. 3)

Jaħasra d-dinja sptar tà mard waħedha.

(*Il-biżà Tiegħi*, v. 35

L-ewwel xejra tà l-identità psikoloġika tiegħu hi n-nuqqas tà fiduċja, l-iskuraġġiment li jwasslu biex jagħżel bejn ix-xewqa u s-setgħa, bejn li *rrid* u li *nista'* (*esse* u *posse*). Mid-distanza ta' bejniethom jinbet il-persunaġġ spiritwali li hu wisq aktar profond mill-Karmenu Vassallo li jidher bħala bniedem mifhum biss skond qari kollu kemm hu bijografiku u storiku:

Jiena rrid ngħanni. Ma nistax. Flok għana
joħroġ minn fommi tagħlim ġdid ta' dmugħ:
għax ħlief nibki ma nafx.

(*Il-biżà Tiegħi, vv. 9–11*)

Ir-riżultat ewlieni hu x-xjuħija taż-żgħożija:
Żgħożiti mxejħa.

(*Dejjem... Qatt*, v. 25)

Qiegħed nixjieħ fil-milja ta' żgħożiti.

(*L-aħħar Taqbida*, v. 3)

L-isbaħ żmien tal-ħajja hu diġà mbiddel fl-agħar żmien tagħha, u l-poeżija tispiċċa biex titlef is-sens tal-kronoloġija biex titbiddel bħallikieku f'mixja kontinwa waħda li ma tagħrafx tibdil. Dan kollu jixhed minnufih li l-bijografija tal-persuna qiegħda tissarraf f'metafora tal-bijografija tan-nisel uman li kien u jkollu jibqà l-istess. Il-problematika għandha l-għeruq tagħha fil-mistoqsija ewlenija tal-poetika tiegħu kollha: jien min jien? L-identifikazzjoni tibda u tispiċċa bħala interrogazzjoni lill-ħolqien u tinħall f'eżami kważi sistematiku tax-xejriet li suppost iwasslu għal definizzjoni aħharija. L-identità u l-identifikazzjoni, il-jien magħruf fiżikament u storikament u l-jien mhux – magħruf spiritwalment, it-tiġrib u s-sens, il-kuxjenza u l-għarfien tal-kuxjenza: huma lkoll varjanti ta' qagħda ġewwiena waħda li minnha nnifisha m'hix għajr iċ-ċentru tal-lirika kollha:

Ma nafx kif ġejt jew għax ġejt jien, mhux ieħor.

(*Ħabbejt u ma Tjassartx*, v.3).

Ma stajtx kont ieħor jew ħaġ'oħra? Mela
għaliex fid-dinja, bla ma ridt, ġejt jien?
(...)

U għax ġejt jien? U kif ġejt jien? x'jedd kellhom
missieri w ommi li jġibuni fl-art?

(*Jien*, vv. 1–2, 9–10)

Il-problematika tal-libertà tal-bniedem, vittma tiegħu nnifsu, prodott magħmul diġà, imqiegħed fl-eżistenza mingħajr il-jedd li jagħżel bejn li jkun u li ma jkunx, twassal weħidha għax-xewqa ta' l-ineżistenza. Bħal Ġobb u Sofokli, u warajhom Leopardi, Vassallo jagħmel l-isqarrija l-aktar gravi tal-vjaġġ poetiku tiegħu kollu, is-sentenza li f'*Il-Jien u lilhinn Minnu* hi megħluba bis-silenzju bibliku, Agostinjan u Pascaljan, waqt li fi Briffa hi mirbuħa minn għamla ta' gost poetiku li jbiddel lis-sentiment qares f'lirika ħelwa billi l-poeta jibqa' dejjem 'il bogħod mill-intellettwaliżmu tipiku ta' Vassallo. Hi, fuq kollox, is-sentenza l-aktar traġika mfissra sa issa fil-letteratura Maltija kollha:

Kemm drabi
xtaqt li f'ġuf ommi, qabel sirt, nintemm!

(*Lit-Tfajla ta' Mħabbti*, vv. 21–22)

Għax xejn aqwa
u xejn aħjar mill-mewt ma jistà jtini
min iħobbni tassew.
(...)

Marzu ta' qalbi
jekk kont darba ħanin meta wellidtni,
kun mitt darba ħanin issa w iġorbni

(*Marzu*, vv. 5–7, 18–20)

Huma varjazzjonijiet ta' stqarrija waħda, kontra l-essri, li madankollu ma tistax issir jekk mhux bis-saħħa ta' l-essri; il-bniedem ma jistax jiċħad il-ħajja jekk ma jkunx ħaj; il-paradoss jitfisser l-aħjar b'riferenza għall-poetika msemmija: il-poeżija (bħala forma) tbiddel f'faraġ dak kollu li (bħala kontenut) m'huwiex mixtieq, anzi hu miċħud. L-esklużjoni, il-qadgħa psikoloġika mnissla mis-solitudni (soċjali, filosofika), tidher kemm bħala viżjoni tal-ħajja fiha nnifisha, kemm bħala għażla mfittxa b'mod responsabbli miċ-ċittadin sensittiv fi ħdan kumpless li ma jifhimx. Hi esklużjoni mħabbra diġà fil-lirika bikrija *Inħobbok* ta' l-1932, għandha mill-inqas żewġ xejriet. L-ewwel xejra hi mnissla mill-konfront bejn il-poeta u s-soċjetà li tidher hienja, waqt li hu jħossu kkundannat għas-solitudni, u għalhekk, b'att ta' sublimazzjoni poetika, jispiċċa biex jixtieqha u jislet minnha l-poeżija tiegħu. F'*Żewġ għidien* żewġ kwadretti kuntrarji għal xulxin huma mqiegħda flimkien biex isawru kwadru sħiħ wieħed: il-festività tal-kotra u d-dehra ta' żagħżugħ qiegħed jinġarr lejn l-isptar. F'termini poetiċi hi metafora tal-kuntrast bejn il-kontinwità

għammiela tan-natura (protagonista ta' kulma hu ħaj u f'saħħtu, miexja f'sensiela ta' staġuni li qatt ma jieqfu) u l-limitazzjoni tan-natura tal-bniedem (ta' l-individwu, tal-wieħed waħdu). L-esklużjoni ta' Vassallo hi Leopardjana wkoll fix-xeħta ta' polemika li tieħu kontra l-frugħa tal-kotra. Il-poetika li hawn issib l-aqwa żviluppi tagħha f'*Mysterium Mysteriorum* u f'*Il-biża' Tiegħi*, u li tmur lura għallinqas sa xi Petrarca u xi Alfieri, biex tasal sa xi Foscolo u mbagħad sa Leopardi li hu dejjem qrib ħafna tar-ruħ tal-poeta Malti, hi dik li tilmaħ fil-bniedem lill-poeta mhux-mifhum, lir-ruħ li ma tidhirx fid-dinja ta' l-oġġetti, lill-ispirtu li m'hux magħruf mill-annimalità kollettiva. L-aħħar tarġa ta' dan il-proċess ġewwieni hi dik li tagħżel lill-wieħed mill-ħafna. Leopardi li qal

E sprezzator degli uomini mi rendo

(*Le ricordanze*, v. 42)

u wkoll Vassallo li jistqarr lil Alla
Ħbiebi kulma ħlaqt int: barra l-bnedmin!

(*Ħbiebi*, v. 40)

It-tieni konfront, imfassal dejjem bil-għan li jinbena kwadru sħiħ u ġustifikat ta' l-esklużjoni, mixħuta fuq il-poeta bħala qagħda assoluta u mbagħad imbiddla f'għażla bħallikieku responsabbli u mixtieqa (xhieda tat-tiġrib impost imbiddel f'lirika mifhuma bħala għemil tar-rieda ħielsa), jixref meta Vassallo jikkuntrasta l-proċess mimli u f'saħħtu tan-natura man-natura ħawlija, fiergħa tiegħu nnifsu. Fuq naħa hemm il-qawwa bla tmiem tan-natura organika, u fuq in-naħa l-oħra hemm l-istaticità fatali tal-qagħda umana. Mill-ġdid, spunti kollhom kemm huma awtobijografiċi huma mtellgħin għal-livell ta' poeżija billi jinħarġu mill-għeluq tal-limiti personali u jitkabbru u jinfetħu f'emblemi ta' nisel uman sħiħ. Kemm *Marzu* u kemm *April*, xhur li ma jibqgħux partijiet mis-sena iżda jsiru żminijiet ta' kuxjenza mweġġgħa, isieħbu flimkien l-innu u l-eleġija, l-għarfien tal-ġmiel u l-għarfien tal-kruha, anzi jaraw fil-ġmiel il-kawża tal-kwalità l-oħra. F'termini viżivi l-poeta jfisser kontenuti etiċi; is-sabiħ u l-ikreh huma, rispettivament, it-tajjeb u l-ħażin. F'kuntrast ma' l-isqarrija "Beauty is truth, truth beauty" ta' Keats, Vassallo jidentifika l-veru ma' l-ikreh, l-essri mat-tbatija, il-kuxjenza umana mal-kastig tan-nisel uman. Imqar jekk dan ukoll hu spunt li jinsab f'Keats – "Where but to think is to be full of sorrow and leaden-eyed despairs" – il-qagħda tipika ta' Vassallo, fidila lejn il-qagħda Leopardjana sa ċerti punti definiti li m'humiex mistħarrġa hawn, hi dik li tara fis-seħer naturali għajn ewlenija tan-niket tal-moħħ tal-bniedem. Aktar ma l-bniedem jilħaq livell ta' għarfien u sensibiltà, aktar hu mistenni li jieħu sehem fin-niket universali. F'dan il-prinċipju, qadim daqs il-klassiċi iżda ġdid skond kemm iġġedded mill-aqwa

kuxjenzi tas-seklu dsatax, li jibqa' nieżel, fi sfumaturi differenti u sikwit aktar skuri, sa żmienna, tinġabar l-identità kollha ta' Vassallo. Din hi r-raġuni li l-mixja poetika tiegħu, mis-snin tletin 'il quddiem, m'hix għajr pellegrinaġġ għad-dell tal-musbieħ tal-konsapevolezza: mill-qawwa provokanti, mimlija kontestazzjoni filosofika, tan-*Nirien* (1938), għall-kisba ta' kalma relattiva fi *Kwiekeb ta' Qalbi* (1944), għall-għarfien sħiħ tal-kompromess meħtieġ mad-dinja tal-veritajiet u ta' l-oġġetti f'*Hamiem u Sriep* (1959) u mbagħad għar-rassenjazzjoni u għall-għeja ta' *Tnemnin* (1970). Tul il-modgħija kollha tas-snin 1938–1970, il-qilla bikrija tgħaddi mill-filtri ta' l-ironija u taċ-ċiniżmu eżistenzjali, titħallat ma' kumment soċjali li bħallikieku jilqa' d-dinja tal-fatti bħala dinja li ma tixirqilhiex aktar ir-riflessjoni profonda tal-bidu, waqt li tikber, min-naħa l-oħra, il-qrubija tiegħu ma' Alla, il-punt tar-riferiment ewlieni u fundamentali. Metaforikament, il-mixja twila hi mmexxija min-nar, riferent li jieħu xejriet differenti, u li jiġbor fih ix-xejriet distintivi tal-kalvarju poetiku-uman: mill-qawwa tan-nirien, il-ħuġġieġa tal-bidu, il-poeta jasal fl-aħħarnett għat-telqa tat-tnemnim.

Hi ħuġġieġa waħda, emottiva u intellettwali li titlef is-saħħa tagħha gradatament, sewwasew skond kemm il-poeta jikber billi jaċċetta, inaqqas il-qawwa tar-ribelljoni, u jimmatura psikoloġikament billi jċedi poetikament għas-suġġestjonijiet tal-bidu. Min-nirien għat-tnemnim, mis-saħħa għad-dgħufija, mill-kontestazzjoni għall-aċċettazzjoni, mill-analiżi tal-fakultà intellettiva mżewġa mal-fakultà sensittiva għall-għemil taċ-ċediment aħħari: f'dawn il-waqtiet diversi, ilkoll passi ta' mixja twila waħda, jinkixef il-Vassallo żagħżugħ – xiħ li mix-xjuħija tat-tħassib jgħaddi għat-tfulija tan-nuqqas ta' l-impenn. Hi dejjem il-fidi li tmexxih u għalhekk anki l-waqtiet l-aktar ribelli huma l-waqtiet l-aktar sagri, l-isbaħ perijodi meta l-metafiżika hi mistennija tfisser u tixħet id-dawl fuq il-fiżika, ladarba, skond din id-dispożizzjoni filosofika u poetika, il-fiżika m'għandhiex minnha nnifisha s-setgħat li jirrivelawha lill-moħħ uman b'mod li jissodisfawh.

Il-lirika tan-nirien

Mill-għalqa tematika u metaforika ta' *Nirien* il-poeta baqa' jislet l-għeruq tan-nebħa tiegħu u jgħaddiha għal varjazzjonijiet li jinkludu l-imgħoddi daqskemm jindikaw passi ġodda. L-esperjenza Leopardjana tal-bidu ssarrfet hi wkoll f'motiv nostalġiku, biex tat lok għal relazzjoni li tissokta tqarreb u tbiegħed, tħobb u tirriserva b'limitazzjonijiet ġodda lill-imħabba. L-għadab taż-żgħożija beda jinħall qajl qajl, ir-retorika ta' l-ewwel xogħlijiet sfumat f'lingwaġġ aktar meqjus u kkontrollat, maqtugħ mill-immedjatezza tas-sentiment u tal-fatti, u minflok l-istqarrijiet kategoriċi daħlu, bi prudenza ġdida, riflessjonijiet kalmi

u msoffija mill-indħil ta' emozzjoni mqanqla. Minkejja li l-bixra malinkonika m'hix dokument storiku jew perjodiku biss, iżda hi saħansitra l-qofol ta' l-imġiba umana u poetika kollha, u waqt li l-malikonija hi kemm eżistenzjali u kemm esperjenzali, ir-rassenjazzjoni maż-żmien telgħet fil-wiċċ u ħalliet ir-riflessi cari tagħha kemm fuq il-kontenuti u kemm fuq il-forom tiegħu, għaliex hi x-xhieda ta' paċi ġewwiena miksuba bi tbatija, riżultat taċ-ċediment li m'hux għajr ir-rebħa tal-fatti fuq il-kunċetti, u l-ħakma tat-twemmin fuq is-sentiment.

Il-viżjoni hi dejjem l-istess, u fiha jinstabu x-xejriet ta' l-unità psikoloġika li tibqa' dik li hi, taħt il-lenti kritika, anki fid-dawl tad-damma ta' kuntrasti u konfronti tematiċi li tiżgħed bihom il-mixja ta' kuxjenza mqallba tul għexieren ta' snin. Il-problematika mġarrba tissokta, waqt li l-poeżija tgħaddi minn tibdil sekondarju għaliex dan m'hux għajr ir-riżultat ta' tibdil fl-imġiba letterarja u ċivili ta' kuxjenza li baqgħet fidila lejha nnifisha. Bħallikieku qiegħed jikteb testment, li tematikament jintrabat minnufih mal-prologi kollha tal-manifest poetiku tiegħu kollu, Vassallo stqarr hekk fl-1982:

> Ħlas twelidi kien żwieġ ommi,
> żwieg l-imħabba ma' l-uġigħ.
> Ħlas għajxieni kien dmugħ qalbi
> li ma' tmiemi jnixxfu r-riħ.
>
> (*Ħlas Twelidi*, vv. 1–4)

Il-bidla, li m'hix sostanzjali, hija mnissla minn għarfien akbar ta' l-oġġett, u minn tnaqqis ta' l-attenzjoni fuq is-suġġett. M'hix mogħdija mill-introversjoni għall-estroversjoni; il-ħarsa hi dejjem 'il ġewwa, il-vjaġġ iwassal dejjem lejn irkejjen oħra ta' l-istess kuxjenza, iżda l-vjaġġatur rabba l-ġilda li rawmitlu saffi ħoxnin li bihom bħallikieku dera "l-misteru" u ħass inqas is-swat sewwasew minħabba x-xjuħija tad-drawwa, u b'ebda mod minħabba tibdil essenzjali fil-viżjoni. It-tensjoni l-qadima hi dejjem preżenti, imqar jekk imliġġma u mqar jekk sikwit tixref kemm kemm fi sfumaturi ta' l-ideat u tal-frażarju. Għalhekk stħarriġ kritiku sistematiku ta' Vassallo jitlob li wieħed jiddetermina perijodi differenti fi ħdan il-mixja sħiħa, u li wieħed jagħraf aktar minn Vassallo "wieħed" taħt l-identità elementari u unitarja li, madankollu, tegħleb is-saħħa ta' kull tibdil mill-qiegħ. Għalhekk ukoll qatt m'hemm fil-poeta konfront bejn it-twemmin u n-nuqqas ta' twemmin, għaliex l-istħarriġ tal-bidu u r-rassenjazzjoni taż-żminijiet ta' wara huma sħab f'unità fundamentali waħda, u kull pass hu magħmul fi ħdan viżjoni teoċentrika.

Vassallo l-veru hu l-poeta teoloġiku, il-qassis li jżur it-teoloġija b'metodoloġija mfassla skond it-turment, u li jqis il-kollox skond il-qisien ta' fidi li tidħol f'kull xaqq li jilmaħ fis-sistema eżistenzjali. Jekk il-limitu poetiku

tiegħu huwa r-razzjonaliżmu, huwa wkoll ir-razzjonaliżmu mbiddel f'damma ta' metafori li jagħmlu poeta ta' valur. Waqt li huma l-kunċetti li jagħtuh l-ispunti għat-tħassib, huma l-istess kunċetti mgħoddijin mill-kanal ta' l-emozzjoni li jibnuh f'artist mogħni b'identità li tingħaraf minn kull waħda oħra. Għalhekk il-Leopardjaniżmu tiegħu, mistħarreġ fid-dawl tal-kritika komparata, hu f'ħin wieħed aspett li jorbtu mal-kurrenti Ewropej daqskemm hu s-sies ta' l-oriġinalità tiegħu, miksuba biż-żwieġ "hieni" bejn il-poeta tal-kultura u l-poeta tat-tiġrib personali, u mgħammda mill-ħila tiegħu li jesplora fil-lingwa Maltija s-setgħat moħbija li huma fidili lejn il-ħtiġijiet espressivi tiegħu.

Ma jistax jiftiehem Vassallo ta' l-ironija reċenti jekk ma jiftihemx Vassallo tar-ribelljoni bikrija; ma jiftihemx Vassallo li jagħdab jekk ma jiftihemx Vassallo li jbiddel lilu nnifsu f'vittma. Il-kontestazzjoni u l-vittimiżmu, il-forma klassika u l-kontenut romantiku, il-ħażna intellettwali u l-imġiba sentimentali, l-isfiduċja ċinika fil-ħajja u l-fiduċja sħiħa fil-poeżija, il-kumplessi kuntrarji għal xulxin li jgħixu f'personalità waħda (bħalma huma l-biża' mil-limiti personali fuq in-naħa, u s-sens tas-superjorità poetika fuq in-naħa l-oħra), il-mogħdija trasparenti minn burdata għal oħra: dawn huma lkoll ilwien differenti ta' attitudni umana u letterarja li hi l-espressjoni ta' kontenut intellettwali u emottiv wieħed li jidher fil-qilla tiegħu f'*Nirien* waqt li jserrep fil-waqtiet l-oħra kollha. Vassallo nnifsu jisħaq fuq il-ħtieġa li l-poeta jerġa' jżur it-test tiegħu biex jorqmu fil-kalma u b'distakk mis-saħna tal-bidu; f'termini kritiċi, huwa jagħżel lill-waqt ta' l-ispirazzjoni mill-waqt ta' l-eżekuzzjoni tagħha; jekk jaħtaf minnufih ix-xrara li tnebbħu, xorta waħda jgħaddiha mill-għarbiel irqiq ta' ħinijiet oħrajn, differenti, li fihom is-setgħat poetiċi jistgħu jaqdu aħjar lill-ħtiġijiet tar-ruħ li trid tfisser ruħha fl-aħjar forma li tista' tasal għaliha. Il-kontenut (sħun) ma jissarrafx f'lirika jekk ma jiksibx l-ekwilibriju tal-forma (kalma, kiesħa): hi l-formula ta' l-istrateġija kreattiva.

Dan ifisser li l-prodott aħħari ta' Vassallo m'hu qatt ir-riżultat ta' burdata partikulari jew ta' qagħda li ġiet biex tgħaddi; għall-kuntrarju, hu rivelazzjoni maħsuba u mirquma ta' viżjoni magħquda u mrabbta sewwa fil-komponenti mżewqin tagħha li tinfirex, b'laqtiet u bi gradi emottivi differenti, fuq medda ta' snin twal. Fażijiet differenti jsawru poeta wieħed li spiċċa "jemmem" fin-niket tiegħu bla seta' jinsa t-tħeġġiġ tan-"nirien" tal-bidu, fejn hemm is-saħħa ewlenija. Bħala bosta artisti oħra ta' kull żmien, Vassallo jara l-poeżija bħala ċaqliqa kbira.

Ir-rebħa poetika fuq il-provinċjalizmu storiku

Mill-għeluq ta' tematika marbuta ma' ambjent dejjaq u ċkejken, Vassallo rnexxielu joħroġ ħafna 'l barra biex jimraħ fil-wesgħat ta' tematika universali

li torbtu sewwa ma' l-ansjetajiet tal-kurrenti kontinentali ewlenin. Fiċ-ċokon materjali u mentali tar-raħal u tal-gżira rnexxielu jagħraf xorta waħda l-kobor u l-profondità tar-ruħ umana li tgħammar u tterraq fid-deżert bla qies ta' l-art kollha tal-bniedem. Mill-poeżija magħluqa taċ-ċittadinanza nazzjonali għadda għall-poeżija vera taċ-ċittadinanza kożmika, li biha l-bniedem jagħraf lilu nnifsu billi jistaqsi dwar l-identità tassew umana, billi jħabrek biex iwieġeb il-mistoqsijiet li huma kbar sewwasew għaliex ma jistgħux jitwiegbu, iżda li huma kontenut poetiku sewwasew għaliex jiġġarrbu.

F'dan is-sens ukoll, bħal Dun Karm, Briffa, Zammit, Buttigieg u oħrajn, Vassallo tella' lill-poeżija Maltija għall-ogħla grad li tista' tilħaq, għallinqas mill-aspett tematiku, billi ħariġha mill-qafas tal-lokalità, neżżagħha mill-provinċjalizmu u libbisha filosofikament għaliex xeħet fiha n-nifs ta' wħud mill-mudelli arketipiċi ewlenin, bħalma huma r-relazzjoni bejn id-divinità u l-umanità, il-bniedem bħala aġent tar-rieda u vittma ta' setgħat ogħla minnu, il-problematika ta' l-identifikazzjoni, ir-rapport bejn il-wieħed u l-ħafna, u fuq kollox il-ħajja mifhuma bħala proċess ta' tbatija li waqt li jkollu jingħalaq bil-mewt fiżika, iħaddan ukoll l-*angst* li ma tħallix lir-razzjonaliżmu jlissen l-aħħar kelma iżda tiftaħ fil-kuxjenza aptiti kbar, traxxendentali. Huma dawn l-aptiti feroċi li jagħtu lil Vassallo s-saħħa tiegħu bħala ruħ itturmentata li mill-mistoqsijiet li għamlet waslet għal sensiela oħra ta' mistoqsijiet, f'ċirku li m'hux vizzjuż għaliex fih il-punti, li jagħtu għall-beraħ ta' l-infinità. Hi kuxjenza li l-poeta jfissirha b'damma ta' kliem li jidħol fil-qasam tal-lessiku li jfisser kulma hu indefinit, ambigwu, vag u misterjuż.

Riflessjoni Universali

Vassallo jibqa' wieħed mill-poeti ewlenin ta' Malta għaliex għandu l-għeruq tiegħu fi tradizzjoni filosofika-letterarja għanja ħafna li għaddiet mill-kanali awtentiċi tas-sensibiltà personali, sensibiltà magħġuna bid-dmugħ, maħduma bl-esperjenza, imrawma bl-istħarriġ ta' riflessjonijiet universali u individwali li żżewġu bi qbil fir-ruħ u tfissru tajjeb f'forom poetiċi mirquma. Vassallo jibqa' poeta li jfakkar li l-letteratura ta' art ċkejkna m'hix biss dokument soċjali u folkloristiku, storiku u politiku (kif hi dejjem awtomatikament), iżda hi wkoll, u wisq aktar, dokument uman miżgħud bir-raġunamenti u bl-intwizzjonijiet li jsieħbu lill-erwieħ sensittivi f'razza waħda. (Għall-kuntrarju, dan m'hux valur awtomatiku, iżda tarġa għolja, aħħarija li ma jitlagħhiex kulħadd bil-ħeffa).

Anki f'dan id-dawl tiftiehem waħda mix-xejriet ewlenin tal-poetika tiegħu, jiġifieri l-ħtieġa li l-poeta jmur lil hinn mil-limiti li jagħlquh fil-qafas tal-lokal, sakemm jifhem metaforikament li l-lokal dejjaq hu l-univers stess, il-medda

bla qies li sewwasew bid-dehra "infinità" tagħha twebbel lir-ruħ imħassba bl-għarfien ta' l-infinità u bix-xewqa tal-kisba tagħha. Mill-ġdid, il-poeżija tidher, anki fuq il-livell tat-teorija: qawwa ġewwiena li trid tegħleb l-għeluq, ġeografiku u intellettwali. Il-frażi emblematika "irrid u ma nistax" tiġbor fi ħdanha, bħal żewġ polaritajiet qalila, il-medda tal-vjaġġ kollu, l-intensità tat-turment, il-kunfidenza mad-divinità, il-formula tas-suċċess poetiku.

Għal stħarriġ dettaljat ta' dawn ix-xejriet u oħrajn il-qarrej jista' jara dawn il-kotba ta' Oliver Friggieri: *L'esperienza leopardiana di un poeta maltese, Karmenu Vassallo,* Spes, Italia, 1983; *Storia della letteratura maltese,* Spes, Italia, 1986, pp. 275–359.

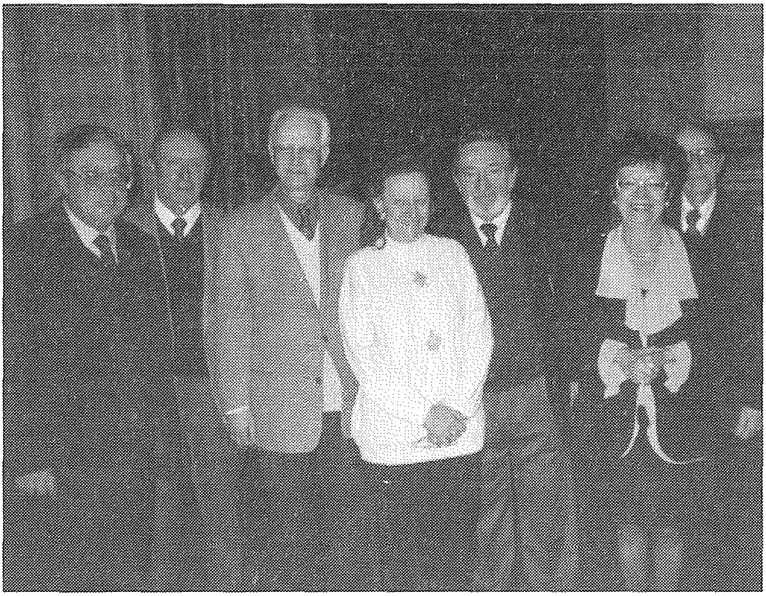

Il-Prof. Oliver Friggieri, waqt it-tnedija tal-ktieb tiegħu *Noi Siamo un Desiderio* (Companotto Editore, Udine) li saret fid-Deautchbank Palace f'Ġinevra fis-27 ta' Marzu 2000, flimkien ma': (mix-xellug) il-Prof. Elio Andrivoli, il-Maġ. Guido Zavanone, il-Prof. Liliano Andrivoli, il-Prof. Bruno Rambi, il-Prof. Clara Rubbi u l-Prof. Antonio Rubbi.